

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ

Τοῦ κ. ΠΑΝΤΑΖΗ ΤΕΡΛΕΞΗ

Καθηγητοῦ τοῦ New York Institute of Technology καὶ Ἐπιστημονικοῦ Συνεργάτου τοῦ
Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν

Ἡ κρίση τῶν κρίσεων

Πολλές φορές θεωροῦμε μιὰ ἰδέα ἢ ἓνα συμβάν σὰν «ἐπαναστατικό» ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀπὸ τὸν ἀντίκτυπο ποὺ ἔχει στὴν ἀνθρώπινη κοινότητα. Πράγματι πολλὰ γεγονότα καὶ καταστάσεις συνειδητοποιοῦνται, ὅταν ἤδη βρίσκονται κατὰ κάποιον τρόπο στὸ τέλος τοῦ ἱστορικοῦ τους κύκλου. «Οἱ ἐπαναστάσεις», ἔχει εἰπωθῆ, «ἀρχίζουν ὅταν ἔχουν πιά τελειώσει».

Λίγοι, ἐπὶ παραδείγματι, ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ μιλοῦσαν γιὰ «βιομηχανικὴ ἐπανάσταση» στὴν Ἀγγλία κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος. Οἱ συνέπειές της, ὅπως ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐργατικῆς τάξεως, οἱ νέοι τρόποι παραγωγῆς, ὁ ἔξαστισμός, κλπ., ἄρχισαν νὰ γίνονται ἀντιληπτές καὶ νὰ ἀξιολογοῦνται πολλὲς δεκαετίες ἀργότερα. Μόλις τὸ 1884, μὲ τὴν δημοσίευση τῆς ἐργασίας «Ἡ Βιομηχανικὴ Ἐπανάσταση» τοῦ Ἀγγλοῦ οἰκονομολόγου Arnold Toynbee, θείου τοῦ γνωστοῦ ἱστορικοῦ - φιλοσόφου, οἱ ἀλλαγές ποὺ εἶχαν ἤδη ἀρχίσει πρὸ πολλῶν δεκαετιῶν θεωρήθηκαν «ἐπαναστατικές». Ἀπὸ τότε καθιερώθηκε ὁ ὅρος «βιομηχανικὴ ἐπανάσταση» γιὰ νὰ περιγράψῃ τις βαθιεῖς ἀλλαγές στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις.

Μιὰ ἐξ ἴσου μακρᾶς πνοῆς «ἐπανάσταση» γίνεται καὶ στὸν καιρὸ μας. Ἄν θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ὀροθετήσουμε θὰ λέγαμε ὅτι ἡ νέα αὐτὴ μακρόπνοη «ἐπανάσταση» ἄρχισε μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον. Ἄς τὴν ἀποκαλέσουμε «Ἐπανάσταση τοῦ Ἐκσυγχρονισμοῦ».

Ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ βρισκόμαστε σήμερα δὲν εἶναι φυσικὰ δυνατό νὰ προβλέψουμε ποιὲς ἐπιπτώσεις θὰ ἔχῃ ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ στὶς κοινωνίες τοῦ μέλλοντος. Μποροῦμε ὅμως νὰ διαπιστώσουμε, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ρυθμὸ καὶ τὴν ἔνταση μὲ τὴν ὁποία συντελοῦνται οἱ τεχνολογικὲς ἀλλαγές καὶ οἱ ἀνακατατάξεις στὸν κοινωνικὸ χῶρον, ὅτι κάθε ἄλλο παρὰ ἀπλές καὶ ἐπουσιώδεις θὰ εἶναι. «Κάθε σκοπὸς ποὺ ἐπιδιώκεται μὲ τέτοιο ἀποφασιστικὸ τρόπο», παρατηρεῖ ὁ καθηγητῆς

της πολιτικής επιστήμης του Berkeley, Apter, «προκαλεί συσσώρευση δυνάμεως, και η δύναμη αυτή μπορεί να μη χρησιμοποιηθῆ πάντα με περίσκεψη» (1).

Σύμβολα, πίστεις, ιδεολογίες, ιδανικά, πολιτισμοί όλοκληροί που συνόδευαν τὰ ἔθνη στήν ἱστορική τους πορεία ἐπὶ αἰῶνες, τίθενται ἑξαιρέτως ὑπὸ ἀμφισβήτηση καὶ δοκιμασία. Κατασταλαγμένες, «αἰώνιες» κοινωνικὲς σχέσεις, καθιερωμένες ἀξίες - ἠθικὲς, πνευματικὲς, κοινωνικὲς, πολιτικὲς - ἀμφισβητοῦνται, θεωρητικὰ καὶ ἔμπρακτα, παθητικὰ καὶ δυναμικά. Τὸ ἀνακαινιστικὸ ρεῦμα, συνέπεια τῆς ραγδαίας ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς ἐξελίξεως, ἀποσπᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς συνθήκες ζωῆς καὶ τὸν ἐμπλέκει στὸν στρόβιλο τῶν ἐπαναστατικῶν ἀλλαγῶν τῆς «ἀτομικῆς - διαστημικῆς» περιόδου. «Ἀλλαγή», «βιομηχανοποίηση», «ἀνεξαρτησία», «ἐπιρροή», «γότητρο», «δύναμη», «ἐθνικὴ ἐνότητα», «ἐθνικὴ ὀλοκλήρωση», εἶναι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς στόχους πού ἐπιδιώκονται μὲ διαφορετικὰ κάθε φορὰ μέσα καὶ ἔνταση ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐπιτελουμένων ἀλλαγῶν, τῆς διαδικασίας τοῦ «ἐκσυγχρονισμού», τοῦ φαινομένου πού πολλοὶ ἀποκαλοῦν «κρίση τῶν κρίσεων», πῆρε διαστάσεις μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ὁ «ἐκσυγχρονισμὸς» ἦταν ἀποτέλεσμα κυρίως τῆς διαβρώσεως καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ἀποικιοκρατικοῦ συστήματος πού ἄρχισε τὴν ἐποχὴ αὐτή. Ἡ ἀναγνώριση νέων κρατῶν μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἐπέφερε ριζικὲς ἀλλαγὲς στὴ διεθνή πραγματικότητα. Διετάραξε τὴν ἰσορροπία δυνάμεων, δημιούργησε κρίσεις καὶ προξένησε διεθνεῖς ἀναστατώσεις. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπιστρατεύτηκε ἡ πολιτικὴ ἐπιστημονικὴ σκέψη Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθῆ τὸ πολύμορφο καὶ πολυδιάστατο πρόβλημα τοῦ «ἐκσυγχρονισμού».

Οἱ οἰκονομολόγοι προσπαθοῦν νὰ προσδιορίσουν τὶς μεθόδους μὲ τὶς ὁποῖες θὰ διευκολύνουν τὴν πορεία πρὸς μιὰ συνεχῆ καὶ αὐτοδύναμη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, ἐπάνω στὴν ὁποία θὰ βασισθῆ κάθε ἄλλη. Ἐνδιαφέρονται γιὰ τὶς φυσικὲς πηγές, τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα, τὸ ρυθμὸ καὶ τὸ ὕψος τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, τὶς ἀγροτικὲς μεταρρυθμίσεις, τοὺς μηχανισμοὺς ἀποταμιεύσεως καὶ τὴν ἐπενδυτικὴν πολιτικὴν τῶν κυβερνήσεων.

Οἱ κοινωνιολόγοι ἀσχολοῦνται μὲ τὶς λειτουργίες διαφοροποιήσεως καὶ τὶς δομικὲς ἐξειδικεύσεις πού συντελοῦνται στὸ κοινωνικὸ σύστημα, ἐνῶ ἐμφανίζονται νέα ἐπαγγέλματα καὶ νέοι ρόλοι καὶ ἀναπτύσσονται νέοι πολυσύνθετοι ἐκπαιδευτικοὶ θεσμοὶ καὶ παραγωγικὰ συστήματα. Ἐνδιαφέρονται ἐπίσης γιὰ τὸ σύστημα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχήσεως, τὴν κοινωνικὴν κινητικότητα, τὸν ἐξαστισμὸ, τὰ συστήματα κοινωνικοποιήσεως καὶ τὰ μέσα ἐνημερώσεως καὶ ἐπικοινωνίας.

Οἱ ψυχολόγοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὶς ἀντικοινωνικὲς, «ἀ-νομικὲς» ἐκδηλώσεις καὶ πλευρὲς τῆς διαδικασίας τοῦ «ἐκσυγχρονισμού», ἀποτέλεσμα τοῦ ἄγχους πού δημιουργεῖται στὴν ψυχὴ τῶν ἀτόμων, καὶ γιὰ τὶς κρίσεις «ταυτότητος» πού

1. David E. Apter, *The Politics of Modernization*, Chicago, University of Chicago Press, 1965, σ. 1.

ἄρχισαν νὰ μαστίζουν τὶς κοινωνίες, ἀποτέλεσμα πὸν φέρνουν οἱ ἀπότομες καὶ βαθεῖες μεταβολές καὶ μετακινήσεις.

Οἱ ἀνθρωπολόγοι ἐξετάζουν τὴν πολιτιστικὴ ὑποδομὴ τῆς κοινωνίας. Ἐρευνοῦν τοὺς παραδοσιακοὺς θεσμοὺς καθὼς καὶ τὶς γλωσσικές, θρησκευτικές καὶ ἐθνικὲς ομάδες, μὲ σκοπὸ νὰ βροῦν τοὺς νόμους πὸν διέπουν τὴν ἐξέλιξή τους. Προσπαθοῦν νὰ μάθουν τί κάνει τὶς ομάδες νὰ ἀντιστέκονται ἢ νὰ ἀφομοιώνονται στὸ γενικώτερο ἐθνικὸ σῶμα.

Οἱ πολιτικοὶ ἐπιστήμονες προσπαθοῦν νὰ ἐπισημάνουν ποιά σχήματα πολιτικῆς ὀργανώσεως καὶ ποιά εἶδη διαδικασιῶν, πὸν δοκιμάστηκαν κατὰ τὴν ἀνοδικὴ πορεία τῶν κοινωνιῶν τῆς Δύσεως, θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν πρότυπα πολιτικῆς ζωῆς καὶ ἀναπτύξεως στὰ νέα κράτη.

Ἡ φύση τῶν ἀλλαγῶν στὴ σύγχρονη ἐποχὴ

Τὰ ἐρωτήματα στὰ ὁποῖα ἀναφερθήκαμε πρὸ πάνω ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθαρὰ θεωρητικὴ τους, ἢ καὶ ἀκόμη τὴν φιλοσοφικὴ τους πλευρὰ ἔχουν καὶ τὴν πρακτικὴ τους ὄψη. Δὲν ὑπάρχει σήμερα χώρα πὸν νὰ μὴ φιλοδοξῆ νὰ «ἐκσυγχρονισθῆ». Συνεπῶς, δὲν ὑπάρχει περιοχὴ πὸν νὰ μὴ ἔχει ἐμπλακῆ συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητα, προγραμματισμένα ἢ ἀπρογραμματίιστα, στὴ δίνη τῶν μεταβολῶν καὶ ἀνακατατάξεων πὸν ἀπειλοῦν τὴν κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ τῆς ἰσορροπία.

Κάθε ἐποχὴ βέβαια καὶ κάθε κοινωνία ἀντιμετωπίζει προβλήματα καὶ κρίσεις ἰσορροπίας, ἀνακατατάξεων, προσαρμογῆς καὶ προσανατολισμοῦ. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι δυναμικὴ διαδικασία μετατοπίσεων, συγκρούσεων καὶ ἀλλαγῶν. Αὐτὸ ὅμως πὸν δραματοποιεῖ τὴν κατάστασι καὶ περιπλέκει τὴν ἐποχὴ μας εἶναι ὁ ρυθμὸς τῆς ἀλλαγῆς. Οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ὑφίστανται ἀλλαγές· οἱ ἀλλαγές αὐτὲς εἶχαν συνήθως ἐξωγενῆ ἢ φυσικὰ αἷτια καὶ γι' αὐτὸ ἦσαν ἀργές. Ὁ ρυθμὸς ὅμως τῶν ἀλλαγῶν τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ἰδιαίτερα ἐνδογενοῦς φύσεως ἔχει ὑπερβῆ κάθε προηγούμενο. Αὐτὸ δηλαδὴ πὸν ἀλλάζει περισσότερο ἀπὸ κάθε τι στὴν ἐποχὴ μας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ρυθμὸς τῆς ἀλλαγῆς.

Σχεδὸν κάθε δεκαετία, ἰδιαίτερα μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, παρουσιάζει τέτοιες τεράστιες διαφορὲς ἀπὸ τὴν προηγούμενη, ὥστε νὰ μὴ δίνεται στὸν ἀνθρώπο καιρὸς νὰ προσαρμοσθῆ στὶς νέες ἀλλαγές. «Ἡ δύναμις τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀνθρώπου», παρατηρεῖ ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Τιερρὸ Μωλνιέ, «πὸν ὁ ρυθμὸς τῆς εἶναι βιολογικὸς, καὶ συνεπῶς ἀργός, ἔχει ξεπερασθῆ ἀπὸ τὴν ταχύτητα τῶν μεταβολῶν πὸν γεννᾷ ἢ πρόδοδος του»⁽¹⁾.

Κανένας ἀνθρώπος, μᾶς διαβεβαιώνει ἡ γνωστὴ Ἀμερικανίδα ἀνθρωπολόγος Margaret Mead τοῦ Πανεπιστημίου Columbia, δὲν πεθαίνει σήμερα μέσα στὸ ἴδιο πολιτιστικὸ περιβάλλον πὸν γεννήθηκε. Τὰ προβλήματα τῆς προσαρμογῆς στὶς ἀλλαγές αὐτὲς - καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ ἰδιορρυθμία τῆς ἐποχῆς μας - δὲν εἶναι περιοδικῆς ἢ κυκλικῆς φύσεως, ὅπως ἦσαν κατὰ τὸ παρελθόν. Ἀποτελοῦν μοναδική

1. Μετάφρασι ἀρθροῦ πὸν δημοσιεύθηκε ἀρχικὰ στὸ περιοδικὸ «Figaro», Ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο ς Κ ὀ σ μ ο ς, 12 Ἰουλίου 1970.

κατάσταση. Και συμπληρώνει ο Eisenberg, καθηγητής της ψυχιατρικής στην Ίατρική Σχολή του Harvard: «Παιδιά άναστημένα σ' ένα συγκεκριμένο σύστημα αξιών θά μπορούσαν να ελπίζουν ότι θά τελειώσουν τις ήμέρες τους στο ίδιο σύστημα. Τώρα οι αξίες μεταβάλλονται τόσο γρήγορα, ώστε ότι διδάσκεται ένα παιδί από τους γονείς του ίσως δέν λειτουργεί πιά όταν το παιδί φτάνη στην έφηβεία του και πολύ περισσότερο όταν ενηλικιώνεται... Το πρόβλημα είναι τώρα όχι πόσο εύπλαστος είναι ο άνθρωπος, αλλά πόση άλλαγή μπορεί να υποστηξεί ένας άνθρωπος εξακολουθώντας να διατηρή την ψυχική άπαρτίωση» (1).

Παντού ο ρυθμός των άλλαγών σε κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα είναι ιλιγγιάδης. Το ανθρώπινο είδος, σύμφωνα με ανθρωπολογικές μαρτυρίες ύπήρχε στη σημερινή του μορφή έδω και τουλάχιστον 500.000, αν όχι 1.000.000, χρόνια. Αυτό όμως που καλούμε «γραπτή ιστορία» έχει ηλικία 7.000 - 8.000 χρόνια και ή «τεχνολογική» κοινωνία έκανε την εμφάνισή της πρό μερικών μόνον δεκαετιών.

Έχει υπολογισθή ότι κατά την παλαιολιθική εποχή ο άνθρωπος χρειάστηκε έκατό χιλιάδες χρόνια, ή και περισσότερο, για να διπλασιάση τις γνώσεις του, κατά τη νεολιθική εποχή πέντε χιλιάδες χρόνια και στις πολιτισμένες κοινωνίες χίλια χρόνια. Σήμερα σε πολλούς κλάδους της έπιστήμης οι γνώσεις διπλασιάζονται κάθε δεκαπέντε χρόνια.

Τό ίδιο παρατηρείται και στον τομέα του εισοδήματος. Χρειάστηκε να περάσουν χίλια χρόνια για να διπλασιασθή το εισόδημα (από τό 600 μ.Χ. μέχρι του 1600). Σήμερα σε χώρες με μάλλον μικρή ποσοστιαία έτήσια αύξηση του έθνικού εισοδήματος, όπως είναι ή Ίαπωνία, τό εισόδημα διπλασιάζεται κάθε οκτώ χρόνια.

Στον τομέα των συγκοινωνιών παρατηρούνται άλλαγές έξ ίσου έντυπωσιακές. Από την εποχή του άρματος, έδω και πενήντα αιώνες, ως την ανακάλυψη της άτμομηχανής οι άλλαγές στον τομέα των συγκοινωνιών ύπήρξαν άσήμαντες. Ο Άγγλος του 1700 μ.Χ. δέν διέφερε και πολύ από τον Αιγύπτιο του 1700 π.Χ. Μέσα σε διακόσια χρόνια, ή ταχύτητα στα μέσα μεταφοράς πέρασε από τό άλογο στο ύπερηχητικό άεροπλάνο. Σήμερα ο άνθρωπος είναι ικανός να ταξιδεύη έκατό φορές γρηγορώτερα από ότι ταξίδευε τον περασμένο αιώνα.

Παράλληλα, έχει αξιηθη ή και ο αριθμός των μεταφορικών μέσων σε βαθμό που ήταν άδύνατο να διανοηθούν οι άνθρωποι που τά παρήγαγαν στην πρώτη τους μορφή. Στο περιοδικό Scientific American του 1899 διαβάζουμε ότι κατά τον χρόνο αυτό τά «αυτοκινούμενα όχήματα» που κυκλοφορούσαν σ' όλοκληρη την Εύρώπη ήταν περίπου 7.000. Από αυτά 5000 κυκλοφορούσαν στη Γαλλία, 268 στη Γερμανία, 90 στην Αυστρογγαρία, 90 στο Βέλγιο, 44 στην Ίσπανία, 304 στην Άγγλία, 111 στην Ίταλία, 68 στην Όλλανδία και 114 στην Έλβετία. Σήμερα σύμφωνα με τά στοιχεία της Έθνικής Στατιστικής Ύπηρεσίας μόνο στην Έλλάδα μέσα σ' ένα μήνα (Φεβρουάριος 1973) τέθηκαν στην κυκλοφορία 4.561 όχήματα. Στην Άμερική ή άλματώδης παραγωγή αυτοκινήτων άρχισε να δημιουργή πανικό σε μερικούς. Πολλοί διερωτώνται τί συνέπειες θά έχη στην οικολογία της

1. Leon Eisenberg, «Η Άνθρώπινη Φύση της Άνθρωπίνης Φύσεως», Η Συνέχεια, 5 (Ιούλιος 1973), σ. 213. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο Science, 176 (April 1972), σ. 123 - 128.

χώρας τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ γεννιῶνται κάθε μέρα 3.000 παιδιά, τίθενται στὴν κυκλοφορία 10.000 αὐτοκίνητα (1).

Καὶ στοὺς ἄλλους τομεῖς ἡ ἐξέλιξη ὑπῆρξε ραγδαία σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες περιόδους. Στὴν τυπογραφία, ἐπὶ παραδείγματι, παρατηροῦμε τὶς ἴδιες ἐντυπωσιακὲς ἀλλαγές. Κατὰ τὰ τελευταῖα 500 χρόνια ἡ ταχύτητα στοιχειοθετήσεως αὐξήθηκε ἀπὸ μιὰ σειρὰ τὸ λεπτό πού ἦταν πρὸ 500 χρόνων, σὲ 14 σειρὲς τὸ λεπτό τὸ 1960. Τὸ 1966 στοιχειοθετήθηκαν 1.800 σειρὲς τὸ λεπτό. Ἐνα μόνις χρόνο ἀργότερα κατασκευάσθηκε μιὰ μηχανὴ πού μπορεῖ νὰ στοιχειοθετήσῃ 15.000 σειρὲς τὸ λεπτό.

Τὸ 1850 τὸ 15% τῆς ἐργασίας γινόταν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τὸ 6% ἀπὸ τὴ μηχανὴ καὶ τὸ 79% ἀπὸ τὰ ζῶα. Σήμερα ὁ ἄνθρωπος ἐκτελεῖ τὸ 3% τῆς συνολικῆς ἐργασίας, ἡ μηχανὴ τὸ 96% καὶ τὰ ζῶα μόνον τὸ 1%.

Τὴν ἱλιγγιώδη ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία γίνονται ὅλες αὐτὲς οἱ ἀλλαγές περιέγραψε κάποτε πολὺ ἐπιγραμματικὰ ὁ John Kennedy :

«Συμπυκνῶστε ἂν θέλετε τὶς πενήντα χιλιάδες τῆς τεκμηριωμένης (Recorded) ἀνθρώπινης σοφίας σὲ μισὸ αἰῶνα. Μὲ αὐτὴ τὴν κλίμακα, πρὸ δέκα χρόνων περίπου ὁ ἄνθρωπος βγήκε ἀπὸ τὶς σπηλιές. Πρὸ πέντε μόνις χρόνων ἔμαθε νὰ γράφῃ. Τὸν περασμένο μῆνα ἐφεῦρε τὸ φῶς, τὸ τηλέφωνο, τὸ αὐτοκίνητο, τὸ ἀεροπλάνο. Μόνις τὴν περασμένη ἐβδομάδα τὴν ἀτομικὴ ἐνέργεια. Καὶ τώρα, ἂν τὸ νέο ἀμερικανικὸ διαστημόπλοιο ἐπιτύχῃ νὰ φτάσῃ στὸν Ἄρη, θὰ ἔχουμε στὴν πραγματικότητα φτάσει τὰ ἄστρα ἀπὸψε πρὶν τὰ μεσάνυκτα» (2).

Ἔσο καὶ ἂν φαίνεται μακάβριο, εἶναι γεγονός ὅτι χάρις τῆς καταπληκτικῆς προόδου δεκαπέντε λεπτὰ μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ἀμερικανοῦ Προέδρου τὸ 44% τῶν διακοσίων ἑκατομμυρίων τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ μάθαινε τὸ γεγονός ἀπὸ τὰ μέσα ἐνημερώσεως. Σὲ μιὰ ὥρα τὸ ποσοστὸ ἔφτασε τὸ 90%.

Οἱ ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνολογικὲς αὐτὲς ἐπιτεύξεις εἶχαν βαθιεῖς ἐπιπτώσεις στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ στὸ φυσικὸ περιβάλλον. Βέβαια, οἱ συνέπειες δὲν ἦσαν πάντα εὐεργετικὲς γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Πυρηνικὰ ὄπλα μὲ τρομακτικὲς δυνατότητες καταστροφῆς, συμφόρηση τῶν μεγαλουπόλεων, καταστροφὴ τῆς πανίδος καὶ χλωρίδος, δυσκολεύουν τὴ ζωὴ, προκαλοῦν καὶ αὐξάνουν τὴν νευρικότητα καὶ τὸ ἄγχος, δημιουργοῦν ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ μέλλον. Ἐν μάλιστα λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 2000 ὁ πληθυσμὸς τοῦ πλανήτου μας ὑπολογίζεται ὅτι θὰ διπλασιασθῇ φτάνοντας τὰ ἑπτὰ δισεκατομμύρια μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα πού θὰ ἐπιφέρει μιὰ τόσο καταπληκτικὴ αὐξηση, μπορεῖ κανεὶς νὰ πάρῃ μιὰ γεύση τῶν προβλημάτων πού θὰ ἀνακύψουν (3). «Κάθε δεῦτερος σφυγμὸς πού κτυπᾷ».

1. Ἀπὸ ἀνακοίνωση τοῦ Milton Pikarsky, Διευθυντοῦ Δημοσίων Ἔργων τῆς Πόλεως τοῦ Σικάγου, στὸ συνέδριο Ἀστικῆς Τεχνολογίας (Urban Technology) στὴ Νέα Ὑόρκη, 25 Μαΐου 1971, (ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ συγγραφέως).

2. Mortimer Adler καὶ Robert M. Hutchins (EDS.), *Great Ideas Today*, 1963, Chicago, *Encyclopedia Britannica*, 1964, σ. 84.

3. Πολλοὶ δὲν βλέπουν τόσο τὸν κίνδυνο πού περικλύει ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἐξοπλισμῶν στὸν ὁποῖο ἔχουν ἀποδοθῇ σχεδὸν ὅλα τὰ κράτη, ὅσο ἡ πληθυσμιακὴ ἔκρηξη. Τὴν καλπάζουσα δημογραφικὴ αὐξηση, ἰδιαίτερα στὶς φτωχὲς χώρες, τὴ θεωροῦν σὰν τὸ σοβαρύτερο κίνδυνο, πολέμου. «Τὸ σπερματοζῶάριο», παρητηροῦν, «εἶναι τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο ὄπλο».

γράφει ο Max Wille, «είναι ένα σῶμα για τάϊσμα και μάλιστα τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ βρίσκονται στὶς λιγώτερο ἀνεπτυγμένες χώρες. Ὑπάρχουν ἀρκετὰ τρόφιμα κατὰ κεφαλὴν σ' ὅλο τὸν κόσμο, ἀλλὰ ὄχι καὶ κατὰ στομάχι» (1).

Μόνο γιὰ νὰ στεγάσουμε τὸν πληθυσμὸ αὐτὸ θὰ πρέπει μέσα σὲ μιὰ εἰσοσιπενταετία νὰ κτισθοῦν περισσότερες κατοικίες ἀπὸ ὅσες κτίστηκαν σὲ δόλοκληρη τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας μέχρι σήμερα.

Στὶς προκλήσεις αὐτὲς ὁ ἄνθρωπος φυσικὰ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνίσχυρος. Ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία συσσωρεύει πληροφορίες καὶ αὐξάνει τὶς γνώσεις του ἔχει πολλαπλασιασθῆ μὲ τὸν ἴδιο ἴσως ρυθμὸ πού ἔχουν πολλαπλασιασθῆ καὶ τὰ προβλήματα του. Τὸ πιὸ περιέργο ἴσως σημεῖο στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ὅτι τὸ 90% ὅλων τῶν ἐπιστημόνων ὅλων τῶν ἐποχῶν εἶναι σήμερα ἀνάμεσά μας (2). Τὸ ποσὸ τῶν γνώσεών μας διπλασιάζεται κάθε δέκα χρόνια. Στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς ἐφαρμογῆ σχεδὸν δὲν γνωρίζουν ὄρια.

Καὶ ὅμως σ' αὐτὸ τὸν κατακλυσμὸ τῶν γνώσεων ὑπάρχει ἕνας σοβαρὸς περιορισμὸς. Λεῖπει ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος νὰ ταξινομήσουμε, νὰ ἀναλύσουμε, νὰ ἀξιοποιήσουμε, νὰ ἐφαρμόσουμε στὴν πράξη τὶς πληροφορίες πού συσσωρεύονται. Δὲν ὑπάρχει χρόνος νὰ πειραματισθοῦμε μὲ τὶς γνώσεις μας. «Δὲν ὑπάρχουν πιὰ πλατύσκαλα», γράφει ὁ σύγχρονος στοχαστής, «ὅπου ἡ συνείδηση νὰ στέκεται γιὰ λίγο, νὰ παίρνη ἀνάσα, ν' ἀνασυνθέτη μέσα τῆς τὸ νόημα τῆς πορείας τῆς καὶ νὰ χαράξῃ σὲ ἐντολὲς τὰ πορίσματά τῆς» (3).

«Στὴν τεχνολογικὴ ἐποχὴ τὸ πιὸ μεγάλο ἐμπόδιο γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τῆς γνώσης», ἀναφέρει πολὺ ἐπιγραμματικὰ ὁ Α. Κ. Νασιούτζικ, «εἶναι ἡ ἀφθονία τῆς» (4). Ἐπὶ πλέον εἶναι καὶ αὐτοὶ πού φοβοῦνται ὅτι ἡ ἔκρηξη αὐτὴ τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ξεπέρασε τὶς δυνατότητες τῶν μέσων ἐλέγχου, ἀσφαλείας καὶ ἐπιτηρήσεως. Ἡ κατάσταση αὐτὴ θὰ δημιουργήσῃ ἕνα ἐντελῶς ἀντιοικονομικὸ πλεόνασμα μέσων καὶ μεθόδων ἐλέγχου ὡς τὸ 1985. Ἄν ὑπῆρχε χρόνος, ἂν ὁ ρυθμὸς τῶν ἀλλαγῶν ἦταν ἀργότερος, ἴσως ὑπῆρχε μεγάλη ἐλπίδα νὰ βαδίσουμε σταθερά, εἰρηνικὰ καὶ μὲ ὀρθολογισμὸ στὴ λύση ὅλων αὐτῶν τῶν προβλημάτων.

Χρόνος ὅμως γιὰ περισυλλογὴ καὶ ἀνακατατάξεις δὲν ὑπάρχει. Οἱ πιέσεις θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ μεγαλώνουν. Κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθήκες ἡ ἔρευνα τοῦ φαινομένου τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ» μὲ τὶς τεράστιες προεκτάσεις του, πόσο μᾶλλον ὁ ἐλεγχὸς του, γίνεται ἔτσι ἕνα ἐξαιρετικὰ δύσκολο ἐγχείρημα. Ἡ ἀπότομη μεταπήδηση ἀπὸ τὴ μιὰ πολιτιστικὴ σχέση στὴν ἄλλη γίνεται μὲ τόσο γρήγορο ρυθμὸ ὥστε δὲν δίνεται καιρὸς οὔτε στὸν ἐπιστήμονα οὔτε στὸν πολιτικὸ νὰ κἀνῃ τὶς ἀπαραίτητες προσαρμογές. Κατὰ συνέπεια οὔτε γνωσιολογικὰ οὔτε ψυχολο-

1. Max Wille, «Πῶς ἐξέφτισε ἡ Ἐπανάσταση τῶν Προσδοκιῶν», Τὸ Β ἤ μ α, 15 Ἰουλίου 1973.

2. Ἄλμπερ Ζουρσέν, Ἱστορία τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν Πολιτισμῶν, (Β' τόμος), Ἀθῆναι, Πάπυρος Πιρὲς, 1972, σ. 178.

3. Ἄγγελος Τερζάκης, «Ἡ Δίψα τῆς Συνέχειας», Τὸ Β ἤ μ α, 4 Ἰουλίου 1973.

4. «Τεχνητὴ Νοση», Τὸ Β ἤ μ α, 30 Μαρτίου 1972.

γικά είναι δυνατόν να υπάρξει το απόλυτα εϋνοϊκό εκείνο κλίμα για μιὰ συστηματική και μακρόπνοη μελέτη όλων των προβλημάτων που μᾶς περιζώνουν. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς καταστάσεως εἶναι νὰ ἀπουσιάσει ἡ γνώση τῆς φύσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν περισσοτέρων σοβαρῶν προβλημάτων. Οἱ λύσεις, καὶ ἂν ἀκόμη ὑπάρχουν, δὲν εἶναι γνωστές. Αὐτὸ προκαλεῖ σὺ γ γ υ σ η. «Ἡ σύγχυσις αὐτή...», παρατηρεῖ ὁ Fourastié, «ὀφείλεται σὲ μιὰ πλήρη ἄγνοια πολὺ φυσικὴ ἄλλωστε : ἡ γενιὰ μιᾶς ἀνακαλύψεως δὲν ἔχει παρὰ ἐλάχιστη ἐπίγνωση τῶν δυνατοτήτων ἐκμεταλλευσέως τῆς» (1). Ἡ σύγχυσις ἀκόμη ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἐπιτάχυνσις τῶν ἀλλαγῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐκρηκτικὴ π ο σ ό τ η τ α τῶν νεωτερισμῶν, αὐξάνει τὴν ἔντασι καὶ τὴν ἀπόγνωση. «Τὸ καινοφανές, τὸ νέο, ὁ νεωτερισμός, γράφει ὁ Toffler «ἀποτελοῦν τὸ δευτέρου συστατικὸ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν παραγόντων ποὺ μᾶς ὀδηγοῦν στὸ φαινόμενο τοῦ κλονισμοῦ τοῦ μέλλοντος» (2).

Ἡ μεγάλη σύγχυσις ποὺ ἀναδημιουργεῖται στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ ἀντιμετωπίσει κανεὶς συνηθισμένες καταστάσεις ποὺ ἐναλλάσσονται μὲ γρήγορο ρυθμὸ, καὶ τελείως διαφορετικὸ νὰ ἀντιμετωπίσει κρίσεις ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ νέους ἄγνωστους παράγοντες. Τὸ καινούργιο σήμερα σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παίρνει συνεχῶς μεγαλύτερες διαστάσεις.

Ἀναφέραμε προηγουμένως τὸν τομέα τῶν μεταφορικῶν μέσων. Ἄς πάρουμε τὴν περίπτωση τοῦ ἀεροπλάνου. Πρὶν καλὰ-καλὰ συνηθίσουμε τὰ ἀεροθούμενα, πρὶν ἐτοιμάσουμε τοὺς νέους διαδρόμους ἀπογειώσεως καὶ ἐπεκτείνουμε τὶς ἐγκαταστάσεις διακινήσεως ἐπιβατῶν ποὺ κατακλύζουν τὶς αἶθουσες ἀναμονῆς, ἐμφανίζονται ἐπὶ σκηνῆς τὰ ὑπερηχητικὰ μεταγωγικὰ «Τζάμπο», ποὺ καθιστοῦν ἄχρηστα τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα ἀεροδρόμια καὶ ἐπιβάλλουν τὴν μεταφορὰ τους σὲ νέες περιοχές.

Σὲ ἄλλους τομεῖς ὅπως εἶναι οἱ βιομηχανίες τυπογραφικῶν μηχανημάτων, ὁ καταγισμὸς τῶν τεχνολογικῶν καινοτομιῶν δημιουργεῖ πολλὰ προβλήματα τεχνικά, ἐκπαιδευσεως προσωπικοῦ, ὀργανώσεως του σὲ σωματεῖα, μισθολογικῶν προσαρμογῶν, κτλ. Ἡ ἔντασι καὶ ἡ σύγκρουσις ἀνάμεσα στὶς ὀμάδες γίνεται ζωηρότερη. «Υπάρχει ἄμεση συνάφεια», γράφει ὁ Dahrederf, καθηγητῆς τῆς Κοινωνιολογίας καὶ διευθυντῆς τοῦ London School of Economics, «μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐντάσεως καὶ ἰσχύος τῆς συγκρούσεως τῶν ὀμάδων συμφερόντων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ριζικότητος καὶ τῆς ταχύτητος τῆς διαρθρωτικῆς μεταβολῆς» (3).

Πολλὲς φορὲς ὅλη μας ἡ προσπάθεια νὰ ἐλέγξουμε τὸ περιβάλλον μας καὶ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὶς συνεχῶς αὐξανόμενες ἀνάγκες μᾶς κάνει νὰ νομίζουμε ὅτι ἀγωνιζόμεσθε νὰ ἀνέβουμε μιὰ κυλιόμενη κλίμακα ποὺ κατέρχεται. Ἔχουμε τὴν ψευδαἴσθησις ὅτι μὲ τὸ κάθε σκαλί ποὺ ἀνεβαίνουμε παραμένουμε στὸ ἴδιο

1. Jean Fourastié, Ὁ Πολιτισμὸς τοῦ 1975, μετ. ἀπὸ τὰ γαλλικά, σειρά «Que-Sais - Je», I. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήναι 1968, σ. 8.

2. Alvin Toffler, Future Shock, New York, Bantam Book, 1971.

3. Ralf Dahrendorf, «Σύγκρουσις καὶ Ἐλευθερία», Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 1 Νοεμβρίου 1973.

μέρος. "Όλα αυτά θα πρέπει κανείς να τα θεωρήσει σαν προειδοποίηση σε κάθε απόπειρα ανάλυσης της διαδικασίας που καλούμε «έκσυγχρονισμό». Κάτω από τέτοιες προϋποθέσεις κανένα από τα συμπεράσματά μας δεν θα πρέπει να θεωρείται όριστικό, τελεσίδικο και με καθολική ισχύ. Σε όλα χωρεί άμφισβήτησι, όλα θα πρέπει να θεωρούνται προσωρινά και κατά συνέπεια περιορισμένης μόνον αξίας.

Στους περιορισμούς αυτούς θα πρέπει να προστεθί και ή ύπάρχουσα διένεξη στους κόλπους των κοινωνικών επιστημών σχετικά με την μέθοδο και τὸ αντικείμενό της. Τέτοιου είδους διαφωνίες δεν δημιουργούν λιγότερα προβλήματα από ό,τι οί αντικειμενικές καταστάσεις που μόλις αναφέραμε.

Ἐντικειμενική και ύποκειμενική θεώρηση

Οί περισσότερες δυσκολίες προέρχονται από τή διαφορά των απόψεων που ύποστηρίζονται σχετικά με τὸ ρόλο των κοινωνικών επιστημών στη διαμόρφωση τής δημοσίας πολιτικής. Μία άποψη ύποστηρίζει ότι ο ρόλος των κοινωνικών επιστημών δεν σταματά στην περιγραφή και ανάλυση των φαινομένων, αλλά προχωρεί και στην διατύπωση «συστάσεων», και «συνταγών», καθώς επίσης και στον προσδιορισμό των μέσων με τὰ όποια θα αντιμετωπισθούν τὰ διάφορα προβλήματα που προκύπτουν στις ανθρώπινες σχέσεις. Θα πρέπει δηλαδή να προταθούν συγκεκριμένες λύσεις, που να στηρίζονται σε γενικά παραδεδεγμένες ήθικές και πολιτιστικές αξίες (Adorno, Haberba, Goldmann) ('). Ο κάθε κοινωνικός επιστήμων θα πρέπει τελικά να πάρη θέση απέναντι στην ιεράρχιση των αξιών τής κοινωνίας στην όποία ζει.

Με την άποψη αυτή δεν συμφωνούν όσοι πιστεύουν, όπως ο Max Weber, πως οί κοινωνικές επιστήμες, κατά τὸ πρότυπο των φυσικών επιστημών, θα πρέπει να άποδεσμευθούν και να ελευθερωθούν από άξιοκρατικές θεωρήσεις. Στη μεταπολεμική εποχή τὸ όνομα «έμπειρική ανάλυση» ή «μπιχεβιοραλισμός» (Behavioralism) έχει κατά κάποιο τρόπο συνδεθί με την άποψη αυτή. Οί όπαδοί αυτής τής μεθοδολογίας δεν ενδιαφέρονται και δεν εξετάζουν τὰ «κίνητρα», τὰ «ελατήρια» τής ανθρώπινης δράσεως. Ἐνδιαφέρονται μόνο για τή συμπεριφορά, τή στάση, τή δράση και τις ενέργειες που με όποιοδήποτε τρόπο εκφράζονται και εκδηλώνονται και που μπορούν να μετρηθούν. Μ' αυτή τή μεθοδολογία καταγράφουν ό,τι παρατηρούν χωρίς να χαρακτηρίζουν τίποτε σαν «καλό» ή «κακό». Κατά πόσο αυτό είναι κατορθωτό ή άκόμη σκόπιμο δεν έχει άκόμη άπόλυτα ξεκαθαριστή. Η «κοινωνιολογία τής γνώσεως», ή επιστήμη που καταπιάνεται άποκλειστικά με τὸ πρόβλημα, δεν έδωσε άκόμη όριστική άπάντηση στο έρώτημα : «Είναι δυνατό να ύπάρξη άπόλυτη άποδέσμευση των κοινωνικών επιστημών από άξιοκρατικά, ύποκειμενικά στοιχεία ;»

1. Πολλοί από αυτούς τους κοινωνικούς επιστήμονες φτάνουν μέχρι του σημείου να θεωρούν ύποπτη την κοινωνιολογία που περιορίζεται στην «άπλη έμπειρία», Δημ. Γρ. Τσάκωνας, Είσαγωγή εις τήν Κοινωνιολογία ν, Ἐθήνα, «Κλεισιούνης», 1970, σ. 41.

Προβλήματα αυτής της φύσεως προκύπτουν, όπως αντιλαμβάνεται κανείς έξ αιτίας της φύσεως του αντικειμένου των κοινωνικών επιστημών. Οί άνθρωπινες ενέργειες έχουν στενή σχέση με τις πολιτιστικές αξίες και τις ηθικές αρχές (υποκειμενικά αυτάποδεικτες) που επικρατούν στο περιβάλλον όπου εξελίσσονται. Ἄκόμη θά πρέπει να προσθέσουμε ότι η «αντικειμενικότητα», τὰ «γεγονότα», τὸ ἴδιο τὸ αντικείμενο ἐρεύνης, «νοθεύονται» καὶ «ἀλλοιώνονται» ἀπὸ τὴν στιγμή που θά ἔρθουν σὲ ἐπαφή με τὴν «υποκειμενικότητα» τοῦ ἐρευνητοῦ. Ἀξίες καὶ ἀρχές που μορφοποιοῦν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ τὴν ἐποχή του, «χρωματίζουν» τὸ αντικείμενο τῆς ἐρεύνης του που «υποκειμενοποιεῖται» ἀπὸ τις ἰδιάζουσες ἐμπειρίες του. Ἡ ἐπιλογή καὶ μόνο των προβλημάτων με τὰ ὁποῖα θά θελήσει νὰ ἀσχοληθῆ ὁ κάθε ἐρευνητὴς στηρίζεται στὴν ἰδιάζουσα «ἀτομική» προσωπικότητά του. Κι' αὐτὸ θά τολμούσαμε νὰ ποῦμε δίνει μιὰ ἀπάντηση, τὴ δική μας, στὸ πρόβλημα που μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅτι δηλαδή ἡ ἀξιολογικὴ τοποθέτηση προϋπάρχει στὴ συνείδηση τοῦ ἐρευνητοῦ πρὶν ἀκόμη ἐπιλέξει τὸ αντικείμενο τῆς ἐρεύνης του.

Ἀπὸ τὴ στιγμή που θά κληθῆ κανείς νὰ ἐκφράσῃ γνώμη γιὰ τὸν ἂν ἓνα κοινωνικὸ φαινόμενο εἶναι «φυσιολογικὸ» (λειτουργικὸ) ἢ «παθολογικὸ» (δυσλειτουργικὸ), εἶναι ἀναπόφευκτο τὸ υποκειμενικὸ στοιχεῖο νὰ θελήσει νὰ κυριαρχίσει ἐπὶ τοῦ αντικειμενικοῦ. Τί θά πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν «φυσιολογικὸ» καὶ τί σὰν «παθολογικὸ»; Παράλληλα θά πρέπει νὰ ὑπάρξῃ συμφωνία ὄχι μόνο γιὰ τὸ πῶς θά φ τ ἄ σ ο υ μ ε στὴν «καλὴ κοινωνία» ἀλλὰ στὸ τί ἀποτελεῖ τὴν «καλὴ κοινωνία». Μέχρι σήμερα τουλάχιστον δὲν ὑπάρχει συμφωνία οὔτε γιὰ τὸ ἓνα οὔτε γιὰ τὸ ἄλλο.

Αὐτὲς εἶναι σοβαρὲς ἀδυναμίες που μόνον ἡ βαθεῖα του ἐπίγνωση καὶ ὁ προβληματισμὸς που δημιουργοῦν μπορεῖ νὰ ἀποτρέψῃ τις ἀκρότητες στὶς ὁποῖες εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσουν. Παρὰ τις ἀδυναμίες μας ὁμως αὐτὲς, ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὑπάρχουν, θά πρέπει νὰ καταβάλλεται εἰλικρινῆς προσπάθεια, ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦνται μέθοδοι οἱ ὁποῖες θά περιορίζουν ὅσο εἶναι δυνατόν τὸν υποκειμενικὸ παράγοντα στὴν ἀνάλυση των αντικειμενικῶν συνθηκῶν.

Ἄκόμη οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς θά πρέπει νὰ μᾶς καταστήσουν ἐξαιρετικὰ ἐπιφυλακτικὸς στὴν ἀποδοχὴ ὁποιασδήποτε φόρμουλας που προσφέρεται ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους σὰν πανάκεια στὰ προβλήματά μας. Σὲ ἀντίθεση με τὴν πλειονότητα των φυσικῶν επιστημῶν, οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες μελετοῦν σχέσεις που δὲν εἶναι ἀπλῶς πολὺπλοκες ἀλλὰ καὶ ἀνεπανάληπτες. Ἔτσι, παρὰ τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν καλὴ διάθεση πολλῶν κοινωνιολόγων, θά πρέπει νὰ προσέχη κανείς, παρατηρεῖ ὁ Rogally, «μήπως ἔλθῃ ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποῖα ἓνα νέο σῶμα μάγων κοινωνιολόγων θά ξεγελᾷ ἓνα πάντα εὐπιστο κόσμον νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ λάθη που ἔκανε ὅταν εἶχε πέσει τὴν παγίδα των οἰκονομολόγων» (1). Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τις συνθήκες, εἶναι δύσκολο νὰ ἐξεύρουμε τοὺς μηχανισμοὺς με τοὺς ὁποῖους θά μπορέσουμε νὰ ἀπομονώσουμε τὸ υποκειμενικὸ στοιχεῖο καὶ νὰ περιγράψου-

1. Joe Rogally, «Ἀκμὴ καὶ Παρακμὴ των Κοινωνιολόγων», Ὁ Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 25 Ὀκτωβρίου 1973.

με κατά τρόπο αντικειμενικό την κοινωνική πραγματικότητα, στηριζόμενοι στην εμπειρική αναζήτηση όμοιομορφίας στις συναρτήσεις των κοινωνικών φαινομένων.

Οί κοινωνικές συνθήκες της συγχρόνου βιομηχανικής κοινωνίας και ή τεχνολογική της συγκρότηση διαμορφώνουν «ιδεολογικά» και επηρεάζουν μεθοδολογικά τις κοινωνικές έπιστήμες. Τά νέα πρότυπα συμπεριφοράς πού αναπτύσσονται σαν αποτέλεσμα των νέων τεχνολογικών εφαρμογών μεταβάλλουν τό αντικείμενο, τή φύση, τό σκοπό και τή μέθοδο έρεύνης τής κοινωνικής δράσεως. Ίδιαίτερα παρατηρούνται σοβαρές ανακατατάξεις στην περίπτωση τής πολιτικής έπιστήμης, ή όποία περισσότερο από κάθε άλλο κλάδο των κοινωνικών έπιστημών έδειχνε πάντα τάσεις πρòς φιλοσοφικές, δεοντολογικές, ένατενίσεις και «περιγραφές». Οί μετατοπίσεις αυτές άφορουν κυρίως τόν μεθοδολογικό και έπιστημονικό προσανατολισμό τού συγχρόνου έρευνητού. Τό τρίπτυχο : περιγραφή — ήθική ανάλυση - συνταγή αντικαθίσταται από τό τρίπτυχο : περιγραφή - εξήγηση - πειραματική εξακρίβωση.

Ή μετατόπιση αυτή όφείλεται στην πίστη τού συγχρόνου έρευνητού πòς χωρίς τήν συσσώρευση «άξιοπίστων», δηλαδή εμπειρικάς τελικών συμπερασμάτων, ή εφαρμογή των θεωρητικών προτάσεων τής έπιστήμης για τόν σχεδιασμό προγραμμάτων κοινωνικής άλλαγής και τόν προσδιορισμό κοινωνικών στόχων καθιστούν τή δράση ένα έξαιρετικά επικίνδυνο παιχνίδι και τήν πρόγνωση, καθαρή άγυρτία.

Σχέση αίτιου και αίτιατού

Ένα άλλο πρόβλημα πού δυσχεραίνει τήν εξαγωγή συμπερασμάτων όσον άφορᾶ τήν υιοθέτηση συγκεκριμένων μέτρων για τήν προώθηση και τόν έλεγχο των αναγκαίων άλλαγών αναφέρεται στη σχέση αίτιου και αποτελέσματος πού προσδίδει τό δυναμικό χαρακτήρα στη διαδικασία τού έκσυγχρονισμού. Είμαι εύκολο νά διαπιστώσουμε και νά υποστηρίξουμε ότι «έκσυγχρονισμένοι» άνθρωποι και «έκσυγχρονισμένοι» θεσμοί άλληλοσυνδέονται και άλληλοσυμπληρούνται. Είμαι όμως δύσκολο νά διακρίνουμε τήν αίτία από τό αποτέλεσμα. Τί εμφανίζεται πρώτο : ό «έκσυγχρονισμένος» άνθρωπος ή ό «έκσυγχρονισμένος» θεσμός;

Ένώ είναι σχετικά εύκολο νά διαπιστώσουμε τήν σχέση, είναι δύσκολο νά καθορίσουμε τήν φύση τής σχέσεως αυτής. Τό πρόβλημα αυτό άποτελεί ένα από τά δυσκολώτερα θέματα τής συγχρόνου κοινωνιολογίας.

Ή διάγνωση τού δυναμικού και των ίκανοτήτων ενός συστήματος, και συνεπòς των πιθανοτήτων νά έκσυγχρονισθῆ, καθώς και ή διατύπωση συνταγών για τά μέτρα με τά όποία θά επιταχυνθῆ ή διαδικασία έξαρτώνται βασικά από τήν άπάντηση πού θά δώσουμε στα άνωτέρω έρωτήματα. Συμφωνία όμως άνάμεσα στους έπιστήμονες των διαφόρων κλάδων για τά σοβαρά προβλήματα δέν ύπάρχει.

Πολλοί ύποστηρίζουν ότι προϋπόθεση τής αναπτύξεως είναι ή διαμόρφωση και επικράτηση μιᾶς «έκσυγχρονισμένης» συμπεριφοράς. Ό McLelland,

διευθυντής του Τμήματος Κοινωνικών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Harvard, πιστεύει ότι η ύπαρξη επιχειρηματικού πνεύματος (θυμίζει την θέση του Weber) (1) είναι ένδειξη υπάρξεως μιᾶς «έσωτερικῆς παρορμήσεως πρὸς ἐκσυγχρονισμό», ἕνα εἶδος «διανοητικοῦ ἰοῦ» (Mental Virus) ποῦ ὑποκινεῖ καὶ ἐπιβάλλει τὶς ἀλλαγές. Εἶναι αὐτὸ ποῦ οἱ ψυχολόγοι ὀνομάζουν «παρόρμηση πρὸς τὸ ἐπίτευγμα» (Need for Achievement) (2).

Ὁ διανοητικὸς αὐτὸς ἰὸς πῆρε τὸ ὄνομα ΠΠΤΕ (σύντμηση τῶν λέξεων «παρόρμηση πρὸς τὸ ἐπίτευγμα»). Ἐπισημάνθηκε σὲ μιὰ διεγματοληψία τῶν διαθέσεων τῶν ἀνθρώπων ποῦ εἶχαν ἐρωτηθῆ ἂν πίστευαν πὼς πρέπει κανεὶς «νὰ κάνη κάτι καλὰ» ἢ μήπως ἔπρεπε «νὰ τὸ κάνη καλλίτερα», δηλαδὴ νὰ ἔχη ἀποτέλεσμα ἱκανοποιητικώτερο, συντομώτερα καὶ μὲ λιγώτερη προσπάθεια. Ὅποιοι δίνει τὴ δευτέρη ἀπάντηση σημαίνει ὅτι ἔχει προσβληθῆ περισσότερο ἀπὸ τὸ διανοητικὸ ἰὸ ΠΠΤΕ. Στὶς κοινωνίες ὅπου παρατηρεῖται ἡ ἐκτεταμένη μόλυνση τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἰδιάζοντα διανοητικὸ ἰὸ παρατηρεῖται ἐπίσης καὶ ταχεῖα ἄνοδος τοῦ ρυθμοῦ στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη.

Ἄλλοι προχωροῦν ἀκόμη περισσότερο καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετό. Γιὰ νὰ μεταμορφωθῆ μιὰ σχετικῶς στατικὴ κοινωνία σὲ μιὰ «πραγματοποιούσα κοινωνία» θὰ πρέπει ἢ «ἐκσυγχρονιστικὴ» συμπεριφορὰ νὰ ἐπιβάλλη τὴν παρουσία της καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ σφαιρα τῆς οἰκονομίας σὲ ἕνα εὐρύτερο πεδίο τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος καὶ τῆς δομικῆς της συγκροτήσεως. Παρατηροῦν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς «κλειστῆς» οἰκογενείας ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στὴ γενικώτερη ἀναπτυξιακὴ προσπάθεια καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀνάπτυξη ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ βαθειὰ θρησκευτικότητα, μοιρολατρεία, ροπὴ πρὸς τὴν ἀργόσχολη ζωὴ καὶ καταφρόνηση τῶν χειρωνακτικῶν ἐπαγγελμάτων, ροπὴ πρὸς τὴν κατανάλωση καὶ ἀποστροφή πρὸς τὴν ἀποταμίευση, κτλ.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δεχθούμε τὴν ἀποψη αὐτή, θὰ πρέπει νὰ συμφωνήσουμε ἐν συνεχείᾳ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μπορέσουμε νὰ μεταβάλουμε ἢ νὰ ἀντικαταστήσουμε τὶς ἀξίες ποῦ ἀποτελοῦν ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη. Πρέπει δηλαδὴ νὰ βροῦμε μὲ ποῖο τρόπο θὰ μπορέσουμε νὰ προαγάγουμε τὶς ἀξίες καὶ τὶς πίστεις ποῦ συντελοῦν στὴν ἀναπτυξιακὴ συμπεριφορὰ.

Ἐννοιολογικὲς ἀνεπάρκειες

Μία ἄλλη δυσκολία ποῦ πρέπει νὰ ὑπερπηδηθῆ εἶναι καὶ αὐτὴ ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὴ σύγχυση ποῦ ἐπικρατεῖ στὴν ἐπιστημονικὴ ὀρολογία. Συχνά, δηλαδὴ, συμβαίνει ὁ ρυθμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου νὰ δεσμεύεται σὲ σοβαρὸ

1. Ὁ Max Weber εἶχε ὑποστηρίξει μὲ πολὺ πειστικότητα τὴν θέση ὅτι ὁ Καλβινισμὸς καὶ τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν ποῦ εἰσήγαγε διέδωσε ἕνα εἶδος «διανοητικοῦ μικροβίου» (Mental Virus), ποῦ συνετέλεσε στὴν ἀπελευθέρωση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος ποῦ ἔθεσε τὶς βάσεις τοῦ συγχρόνου καπιταλιστικοῦ συστήματος.

1. David C. McLelland, *The Achieving Society*, Princeton, N.J., D. Van Nostrand Co., 1961.

βαθμό από την έλλειψη επαρκούς όρολογίας. Τα υπάρχοντα έκφραστικά μέσα αδυνατούν να περιγράψουν τις νέες μορφές, τα σχήματα, τις σχέσεις, τις ανακαλύψεις και τα φαινόμενα. Ο γνωστός Γάλλος κοινωνιολόγος Raymond Aron γράφει :

«Βρισκόμαστε ακόμη πολύ μακριά από το να έχουμε στη διάθεσή μας ένα σύστημα κοινωνιολογικών έννοιων, που να μās επιτρέπη να συλλάβουμε με βεβαιότητα το σύνολο των συλλογικών φαινομένων. Είναι πιθανό αυτό το σύστημα έννοιων οικουμενικού κύρους να μην υπάρχει καθόλου ή να είναι σε τέτοιο σημείο τυποποιημένο που να έχει πάψει να αποτελέη ένα όργανο κατάλληλο για την ανάλυση συγκεκριμένων κοινωνιών (1).

Η νεοελληνική γλωσσική επιστήμη αντιμετωπίζει συχνά τέτοιες έννοιολογικές ανεπάρκειες. Συγκεκριμένα έχει επισημανθή ότι μιιά από τις βασικές αδυναμίες τής νεοελληνικής γλώσσας είναι πώς «δέν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες έκφραστικής άμεσότητας, ακριβείας και συντομίας, που εμφανίζονται επιτακτικές στην επιστήμη, στην τεχνική και στην οικονομική δραστηριότητα (2). Η έλλειψη όμοφωνίας σε βασικούς όρους μεταξύ των επιστημόνων και εισαγωγή ώρισμένων νέων όρων για την περιγραφή τής πολιτικής διαδικασίας καθιστά αναγκαίους μακροσκελείς προλόγους στα επί μέρους θέματα που τίγονται και απαραίτητη την ανάπτυξη θεωρητικών συζητήσεων.

Η αδυναμία τής ελληνικής γλωσσολογίας να ανταποκριθή στις απαιτήσεις τής συγχρόνου επιστήμης όμολογείται από τόν περισσότερο ειδικό στα γλωσσικά, τόν συντάκτη του Ίστορικού Λεξικού τής ΊΑκαδημίας ΊΑθηνών Νικ. Γ. Κοντοσόπουλο. «Η γλώσσα μας», παρατηρεί «παραμένει πτωχοτάτη, εις τόν τρόπον ώστε ή μετάφρασις εις αυτήν συγχρόνου ξένου γλωσσικού συγγράμματος ή και άρθρου να είναι σχεδόν ακατόρθωτος» (3).

1. Raymond Aron, ΊΗ Βιομηχανική Κοινωνία: Δεκαοχτώ Μαθήματα, (Dixhuit Leçons sur la Société Industrielle), κατά μετάφραση Άγγελικής Γαβριηλίδου, ΊΑθήναι, «Κέδρος», 1972, σ. 28.

2. Βλέπε σχετική συζήτηση τής «Εταιρείας Μελέτης Έλληνικών Προβλημάτων», Τό Β ή μ α, 2 Νοεμβρίου 1971. Δέν είναι καθόλου άνεδαφικές οι προτάσεις που άκούστηκαν κατά τή συζήτηση αυτή. Συγκεκριμένα, έπροτάθη ή ίδρυση σε κάθε επιστημονικό και θεωρητικό κλάδο ενός συλλογικού όργάνου που θα συζητή τó πρόβλημα που προκύπτει από τή δημιουργία νέων όρων και θα άνακοινώνη τά πορίσματα των συζητήσεων. Μιά τέτοια κίνηση έπρεπε ήδη να έχει άρχισει. Η ΊΑκαδημία και τά διάφορα κέντρα έρευνών θεωρούνται οι πιό κατάλληλες πνευματικές έστιες για να άρχισή μιιά τέτοια προσπάθεια. Η άδιαφορία στο θέμα αυτό είναι τελείως άδικαιολόγητη. Κάπου πρέπει να ζητηθή εϋθύνη γι' αυτήν τήν καθυστέρηση.

3. Νέα Πολιτεία, 17 Αύγουστου 1969. Πώς συμβιβάζεται αυτή ή διαπίστωση με τó γεγονός ότι οι ανάγκες και τά κενά που δημιουργούνται από τις νέες ανακαλύψεις συνεχώς καλύπτονται με ελληνικές διαδικασίες; Μιά άπάντηση στο έρώτημα αυτό είναι ότι οι λέξεις - όροι υπάρχουν στο όλοστάσιο τής ελληνικής γλώσσας. Αυτό που λείπει είναι ή χρησιμοποίησή τους από τήν ελληνική γραμματεία. Η άδράνεια φέρνει τήν άποξένωση τής γλώσσας από τήν καθημερινή πραγματικότητα. Και αυτό ίσως συμβαίνει γιατί ή επιστήμη στη χώρα μας, ιδιαίτερα δε οι κοινωνικές επιστήμες δέν έχουν προβάλλει τά κατάλληλα έρωτήματα άναφορικά με τά κοινωνικά προβλήματα που μελετούν. Έτσι τόσο τó άντικείμενο όσο και οι μέθοδοι και τά μέσα έρεύνης βρίσκονται σε όπισθοδρόμηση. Πολλές βασικές έννοιες τής άρχαίας ελληνικής γλώσσας

Ἐπιστήμη, σὲ τελευταία ἀνάλυση, σημαίνει ἐπεξεργασία καὶ ἐφαρμογὴ νέων μεθόδων ἐρεῦνης. Ἡ διαδικασία αὐτὴ προϋποθέτει ἀναπτυγμένη τεχνολογία, ὀργάνωση, ἐρευνα, πηγές. Στὴ διαδικασία αὐτὴ ἡ Ἑλλάς, διεθνῶς, συμμετέχει μόνον «περιφερειακῶς». Ἀνίκανη νὰ ἐξάγη, πρέπει νὰ εἰσάγη γιὰ νὰ ἐπιβίωση καὶ νὰ ἀναπτυχθῆ. Ἔτσι, τὸ «ἰσοζύγιο τῶν συναλλαγῶν» δὲν εἶναι παθητικὸ μόνον στὸν οἰκονομικὸ τομέα. Εἶναι καὶ στὸν τεχνολογικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἡ εἰσαγωγὴ ξένων μεθόδων τεχνικῆς, ἐμπειρίας καὶ ὀργανώσεως, καθυστέρησε ἢ θεωρήθηκε ἀπορριπτέα καὶ κατακρίθηκε σὲ «φτωχὴ ἀπομίμηση» ξένων προτύπων.

Ὅταν σὲ μιὰ κοινωνία οἱ ἀξίες καὶ συγκεκριμένα οἱ συλλογικοὶ στόχοι εἶναι συγκεκριμένοι καὶ ἀβέβαιοι, τότε ἐπικρατεῖ ἡ βεβαιότητα ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ ξένων προτύπων θὰ νοθεύσῃ ἢ θὰ ἐξαφανίσῃ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο ζωῆς ποῦ πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ διατηρηθῆ ἀνέπαφος. Ἡ πίστη ὅμως στὴν αὐτάρκεια ὁδηγεῖ συχνὰ στὴν ἀπομόνωση. Οὔτε ἡ ἐπιστημονικὴ, οὔτε ἡ ἰδεολογικὴ θέση τῆς Ἑλλάδος εἶναι δυνατὸ νὰ ἀνεχθῆ σήμερα μιὰ τέτοια τοποθέτηση. Ἰδέες καὶ τεχνολογία περνοῦν τὰ ἔθνικα σύνορα μὲ περισσότερη εὐκολία ἀπὸ ὅποτεδὴποτε ἄλλοτε. Ψυχολογικὰ ἡ κοινότητα εἶναι ἔτοιμη νὰ δεχθῆ μὲ σχετικὴ εὐκολία κάθε πείραμα. Τὸ πρόβλημά μας συνεπῶς περιορίζεται στὸ τί θὰ πρέπει νὰ ἀπορρίψουμε σὰν περιττὸ καὶ ἀκατάλληλο καὶ στὸ τί θὰ πρέπει νὰ υἱοθετήσουμε σὰν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν «ἀνάπτυξη» τῆς χώρας. Τὸ πρόβλημα ἂν πρέπει νὰ ἀλλάξουμε ἢ ὄχι δὲν μᾶς ἀπασχολεῖ πιά. Ἐκσυγχρονισμὸς ἐξ ἄλλου, σὲ τελευταία ἀνάλυση, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἔλλογη ἐφαρμογὴ νέων μεθόδων ποῦ θεωροῦνται ἀνώτερες ἀπὸ τίς ἤδη ὑπάρχουσες.

Ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα εἶναι πολύπλοκο καὶ πολύμορφο, κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν κατανόησή του εἶναι δυνατὸν νὰ στεφθῆ ἀπὸ ἐπιτυχία, μόνον ἂν κάνουμε χρῆση μιᾶς σαφῶς διατυπωμένης ὀρολογίας. Καὶ αὐτὸ ὄχι γιατί ἡ χρῆση τῆς κατὰλληλης ὀρολογίας θὰ μπορούσε νὰ λύσῃ τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα ποῦ παρουσιάζει τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας, ἀλλὰ γιατί ἔτσι θὰ ἀποφεύγαμε νὰ περιπλέξουμε τὰ πράγματα περισσότερο.

Τὸ θέμα τῆς ὀρολογίας καὶ τῆς κατανοήσεως τῶν ἐννοιῶν ποῦ χρησιμοποιοῦν οἱ ἐπὶ μέρους κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, μολονότι φαίνεται δευτερευούσης σημασίας σὲ σύγκριση μὲ τὰ γνωσιολογικὰ, ἠθικὰ καὶ φιλοσοφικὰ προβλήματα ποῦ παρουσιάζονται στὸ σύγχρονο ἐρευνητὴ, εἶναι ὥστόσο ἀποφασιστικὸ. Ἡ συνεχὴς ἀνανέωση καὶ ἐξειδίκευση τῶν ὄρων διὰ τῶν ὁποίων οἰκοδομοῦνται τὰ θεωρητικὰ πρότυπα, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ τετριμμένα ἴσως ἀλλὰ στοιχειώδη καθήκοντα κάθε ἐπιστῆμης. Καὶ αὐτὸ γιατί ἡ καθιέρωση νέων ἐννοιῶν καὶ νέων ὄρων ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση μιᾶς λέξεως μὲ μιὰν ἄλλη. Συνήθως

σας ἐπιλέγονται καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ξένους, κυρίως τοὺς Ἀμερικανούς, γιὰ νὰ περιγράψουν νέες ἰδέες, σχέσεις καὶ φαινόμενα. Μόνον ἀφοῦ γίνουν κτῆμα τῆς ἐπιστῆμης στὸ ἐξωτερικὸ ἐπανεισάγονται στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, φυσικὰ ἐντελῶς ἀλλοιωμένους καὶ ἀγνώριστους. Συχνὰ ἡ χρησιμοποίησις τέτοιων ὄρων ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ἐπιστήμονες δημιουργεῖ παρεξηγήσεις καὶ προκαλεῖ σύγχυση.

δείχνει τις νέες τάσεις στο χώρο της μεθοδολογίας και γενικότερα τόν τρόπο με τον οποίο «θεωρείται» κάθε φορά το ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης της κάθε επιστήμης. Άντανακλᾶ τὸ νέο πρίσμα, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἐρευνητὴς βλέπει τὸν κόσμο. Συχνὰ εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς ἀνάγκης νέων ἐκφραστικῶν μέσων γιὰ τὴν ἀπεικόνιση καὶ ἀνάλυση νέων σχέσεων καὶ νέων φαινομένων ἢ τὴν περιγραφή νέων συνδυασμῶν παλαιῶν καὶ νέων διαδικασιῶν σὲ πρωτότυπα δομικὰ σχήματα καὶ λειτουργικὲς ἐκφράσεις.

Οἱ ἐποχὲς σὰν αὐτὴ πού ζοῦμε ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μετὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνακατατάξεων στὶς κοινωνικὲς σχέσεις καὶ δομὲς ἀπαιτοῦν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά καινούργια γλῶσσα γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν. Ἔτσι ὁ κατακλυσμὸς τῶν νέων ὄρων πού παρατηρεῖ κανεὶς εἶναι ἐνδεικτικὸς τῶν οὐσιαστικωτέρων ἀλλαγῶν πού ἔχουν συντελεσθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα 20-30 χρόνια στὸ χώρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Βλέπουμε, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἐπιστήμονες ἔχουν ἐγκαταλείψει τὴν «κλασικὴ», «παραδοσιακὴ» ὀρολογία τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως. Ἄντ' αὐτῆς ἔχουν ἐπιστρατεύσει τὸ λεξιλόγιο τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, γιὰ νὰ περιγράψουν καὶ ἀναλύσουν τὴν πολιτικὴ συμπεριφορά. Χρησιμοποιοῦν δεῖκτες καὶ ἔννοιες τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἐρευνοῦν καὶ υἱοθετοῦν θεωρίες κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, πού ἀναλῶν τὴν πολιτικὴ συμπεριφορά ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος. Κάνουν χρῆση τῶν μεθόδων σφυγμομετρήσεως τῆς κοινῆς γνώμης διὰ ἐρωτηματολογίων καὶ συνεντεύξεων, καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐξακριβώσουν τὰ κίνητρα καὶ νὰ περιγράψουν τὴν συμπεριφορά πού εὐνοεῖ τὴν ἀλλαγὴ ἢ τὴν διατήρηση τοῦ status quo, τὴν ἀστάθεια ἢ τὴν σταθερότητα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, καὶ ἄλλα προβλήματα παρομοίας φύσεως.

Ἡ παραδοσιακὴ πολιτικὴ θεωρία καὶ μεθοδολογία ἔχει ἀποδειχθῆ ἀνεπαρκὴς γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν σχέσεων πού ἀναπτύσσονται σὰν ἀποτέλεσμα τῶν κοινωνικῶν ἀνακατατάξεων καὶ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ συστήματος τῶν τάξεων. Ἡ «κυριαρχία», τὸ «κράτος» καὶ ἡ «διαίρεση τῶν ἐξουσιῶν» θεωροῦνται ἔννοιες ξεπερασμένες, γιὰτὶ ἀδυνατοῦν νὰ περιγράψουν τὸ δυναμισμό τῶν συγχρόνων συστημάτων. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε τὸ ιδιαίτερο πρόβλημα πού παρουσιάζουν οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς στὸν ἑλληνικὸν χώρο. Ἡ ἔμφαση πού δίνεται διεθνῶς ἀπὸ τὸν σύγχρονον ἐρευνητὴ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων στὸ ἐξωτερικὸν στὶς ἀ τ υ π ε ρ ς, ἀ ν ε π ἰ σ η μ ε ς σχέσεις καὶ δομὲς, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἐκτιμηθῆ ὅσο π ρ ε π ε ἰ ἀ π ὸ τ ὸ ν Ἑ λ λ η ν α ἐ ρ ε υ ν η τ ῆ. Οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες στὴν Ἑλλάδα φαίνεται νὰ εἶναι προσκολλημένες σὲ παραδοσιακὲς μεθόδους ἐρεύνης, πρᾶγμα πού ἐντείνει τὸ συντηρητισμὸ στὴ σκέψη καὶ παρεμποδίζει τὸν πειραματισμὸ μετὰ τὸ καινούργιο καὶ τὸ πρωτότυπο. Οἱ λύσεις πού προτείνονται δὲν εἶναι οὔτε τολμηρὲς οὔτε πρωτότυπες, γιὰτὶ δὲν διευρύνουν οὔτε μεταθέτουν τὸ πρίσμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο βλέπει κανεὶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Ἡ ἀντίληψη, αἴφνης, ὅτι οἱ ὀμάδες πιέσεως ἐφαρμόζουν συνήθως ἀνεπιθύμητες μεθόδους προαγωγῆς τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων τους, καὶ γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται σὰν κάτι «παθολογικόν», ἢ σχετικὴ ἔλλειψη στατιστικῶν δεδομένων τῆς κοινωνικῆς

και πολιτικῆς σύμπεριφορᾶς, τὸ νομικιστικὸ πνεῦμα ποὺ χαρακτηρίζει τὴν πολιτικὴ ἐπιστῆμη, ὅλα αὐτὰ καθιστοῦν ἰδιαίτερα δύσκολη τὴν περιγραφὴ τῶν ἀλλαγῶν καὶ τὴν ἀνάλυση τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ». Ἡ ἀνάγκη εἰσαγωγῆς «ξένων» ἐπιστημονικῶν μεθόδων καὶ προτύπων ἀναλύσεως γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς δημιουργεῖ ἔτσι πρόσθετα προβλήματα στὸν κοινωνικὸ ἐπιστήμονα καὶ στὸ κοινὸ πρὸς τὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται.

Στατιστικὲς ἀνεπάρκειες

Ἐνα ἄλλο σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ τονισθῆ σχετικὰ μὲ τὴ «μέτρηση» τῶν κοινωνικῶν μεγεθῶν καὶ τὴ σύγκριση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, εἶναι ἡ ἀξία τῶν κοινωνικῶν δεικτῶν καὶ τῶν στατιστικῶν δεδομένων μὲ τὰ ὁποῖα προσπαθοῦμε νὰ ἀπεικονίσουμε τὴν πραγματικότητα. Ἡ ὀρθὴ «μέτρηση» καὶ σύγκριση θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ προχωρήσουμε στὶς ἀνάλογες δομικὲς καὶ λειτουργικὲς ἐπεμβάσεις γιὰ τὴν ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ βελτίωση τῶν κοινωνικῶν μας σχέσεων. Συγκεκριμένα, οἱ σημερινὲς κοινωνίες ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς ἀναπτύξεώς τους προσπαθοῦν νὰ περιγράψουν τὴν ἐξέλιξή τους μὲ τὴ χρῆση ποσοτικῶν μεγεθῶν, ὥστε νὰ διευκολύνεται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἐξελικτικῆς τους πορείας σὲ χρόνο καὶ χῶρο. Οἱ ἀφετηρίες συνήθως ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἶναι οἰκονομικῆς φύσεως καὶ ἀπεικονίζουν τὸν κύκλο τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ποὺ παράγονται καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὰ σύνολα. Οἱ ἀντιρρήσεις ὁμως γιὰ τὴν ἰκανότητα τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων νὰ ἀποδώσουν αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ συντελεῖται κατὰ τὴ διαδικασία τῆς ἀναπτύξεως, ἄρχισαν νὰ πολλαπλασιάζονται. Ἀφοῦ πέρασε ὁ πρῶτος ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς λογικῆς, διαπιστώθηκε ὅτι μιὰ τέτοια ποσοτικὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου τῆς ἀλλαγῆς ἦταν μονόπλευρη καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνεπαρκῆς. Ἀναγνωρίσθηκε, δηλαδή, ὅτι τὰ κριτήρια καὶ οἱ μέθοδοι ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο δὲν ἀπέδιδαν ἀκριβῶς τὴν οὐσία, τὴ φύση τῆς ἀναπτύξεως. Δόθηκε περισσότερη ἔμφαση στοὺς χρησιμοποιούμενους πόρους καὶ λιγώτερη στὸ κοινωνικὸ κέρδος ποὺ προέκυπτε ἀπὸ τὴ χρῆση τῶν πόρων αὐτῶν. Στὸ τέλος κατέληξε νὰ δίνεται ἐσφαλμένη εἰκόνα τῆς «προόδου» ποὺ ἐπιτελεῖται. Μιὰ χώρα μποροῦσε νὰ φαίνεται ὅτι δαπανοῦσε περισσότερα γιὰ τὴν υγεία, τὴν παιδεία ἢ τὴν κοινωνικὴ πρόνοια, χωρὶς τίποτε νὰ ἀποδεικνύη ὅτι ἡ υγεία τῶν κατοίκων ἦταν καλύτερη, ἡ ἐκπαίδευση ἀρτιώτερη, ἢ προστασία ἀπὸ ἀτυχήματα μεγαλύτερη, ὅτι ὑπῆρχαν περισσότερες δυνατότητες καὶ εὐκαιρίες γιὰ προσωπικὴ εὐτυχία, κτλ.

Ἐτσι λοιπόν, συχνά, ἐνῶ ἡ χρῆση τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν στατιστικῶν δεδομένων προσδίδει ἀκρίβεια στοὺς συλλογισμοὺς μας καὶ ἀληθοφάνεια στὰ ἐπιχειρήματά μας, δὲν μᾶς ἐπιτρέπει πάντοτε νὰ περιγράψουμε μὲ ἀκρίβεια τὴν πραγματικότητα. Καὶ αὐτὸ ὄχι πάντα ἀπὸ δόλο, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλες αἰτίες: Εἴτε γιὰτὶ ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦμε τὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι ἀξιόπιστη, εἴτε γιὰτὶ ἡ μέθοδος ποὺ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὴν ταξινόμηση καὶ τὴν κωδικοποίηση τῶν διαφόρων μεγεθῶν δὲν εἶναι ἡ πιὸ κατάλληλη, εἴτε ἀπλῶς γιὰτὶ τὰ φαινόμενα ποὺ μετροῦμε ἀντανაკλοῦσαν μόνο κατὰ προσέγγιση τὴν ὑπὸ ἀνάλυση πραγματικότητα. Ἐτσι

ἡ πιστὴ στατιστικὴ σύλληψη καὶ ἀκριβὴς μέτρηση οἰκονομικῶν μεγεθῶν, πόσο μᾶλλον τῶν κοινωνικῶν, εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσχερῆς. Ἐὰς πάρουμε ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα: τὶς στατιστικὲς τοῦ ἐ ν ε ρ γ ο ὕ π λ η θ υ σ μ ο ὕ. Οἱ στατιστικὲς αὐτὲς ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι εἶναι σοβαρώτατα ἀλλοιωμένες στὸν ἀγροτικὸ τομέα, ἀπὸ τὶς διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις τῶν στατιστικῶν ὑπηρεσιῶν τῶν διαφόρων χωρῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπασχόληση τῆς γυναίκα. Σὲ ἄλλες ὁμως χώρες, ὅπως στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, οἱ γυναῖκες τῶν καλλιεργητῶν δὲν συμπεριλαμβάνονται παρὰ μόνο ἐὰν ρητῶς δηλώσῃ ὅτι ἐκτελοῦν ἀγροτικὲς ἐργασίες. Τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ ἄλλα οἰκονομικὰ μεγέθη ποὺ συχνὰ χρησιμοποιοῦμε, ὅπως εἶναι τὸ «ἐθνικὸ εἰσόδημα».

«Ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος», παρατηρεῖ ὁ διακεκριμένος οἰκονομολόγος Myrdal, «εἶναι ἀσαφῆς προκειμένου γιὰ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες, πολὺ δὲ περισσότερο προκειμένου γιὰ τὶς ὑπανάπτυκτες»⁽¹⁾.

Μὲ τοὺς δείκτες ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ σύγχρονη οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη εἶναι ἀδύνατο νὰ προσδιορίσουμε, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ κοινωνικὸ κόστος τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ νὰ καθορίσουμε αὐτὸ ποὺ ὁ Samuelson ἔχει ἀποκαλέσει «Καθαρὴ Οἰκονομικὴ Εὐημερία». «Ἐὰς ὑποθέσουμε», γράφει ὁ κάτοχος τοῦ βραβείου Νόμπελ, «ὅτι, καθὼς γίνεστε πλουσιώτεροι, ἀποφασίζετε νὰ ἐργάζεσθε ἀπὸ ἀγαθὰ καὶ ἀπὸ ὑπηρεσίες. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ Ἄκαθάριστο Ἐθνικὸ Προϊὸν ἐλαττώνεται, ἂν ἡ εὐημερία αὐξάνεται»⁽²⁾. «Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ χιμαιρικό», προσθέτει ὁ καθηγητὴς τῆς Οἰκονομίας Ἀτταλί, «ἀπὸ τὸ νὰ θελήσῃ κανεὶς νὰ ὑπολογίσῃ τὴν πρόοδο ἐνὸς λαοῦ μετρώντας τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα». Καὶ φέρνοντας σὰν παράδειγμα τὴν περίπτωση τῆς Κίνας παρατηρεῖ: «Σὲ γενικὲς γραμμὰς προκύπτει ὅτι οἱ Κινέζοι ἔχουν ἐτήσιο εἰσόδημα 150 δολλάρια καὶ ὅτι σήμερον τὸ εἰσόδημα αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο, ὅπως καὶ τὸ 1960. Σήμερα, ὁμως, σὲ βασικὰς ἀνάγκες (τροφή, στέγη, μεταφορὰ, υγεία, ἐκπαίδευση), καλύπτονται τουλάχιστον μὲ τὰ 50% τοῦ εἰσοδήματος. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ τὰ ἄλλα ἐξοδα, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπολογίσῃ κανεὶς ὅτι ἀπὸ εἴκοσι χρόνια τώρα, ὑπάρχουν στὴν Κίνα ἀνεκτίμητα δημόσια ἀγαθὰ, ὅπως εἶναι ἡ σταθερότητα τῶν τιμῶν καὶ τῶν εἰσοδημάτων καὶ ἀποχώρησις ἀπὸ τὴν ἐργασία στὸ 60ὸ ἔτος τῆς ἡλικίας»⁽³⁾.

Γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε ἀρκετὰ προσεκτικοὶ ὅταν χρησιμοποιοῦμε τοὺς ἀριθμοὺς τῆς στατιστικῆς γιὰ νὰ κάνουμε διεθνεῖς συγκρίσεις. Ἡ χρῆσις τούτων θὰ πρέπει νὰ ἔχει σ χ ε τ ι κ ῆ καὶ ὄ χ ι ἀ π ὀ λ υ τ ῆ ἀξία.

Ἐπὶ πλέον θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχουμε ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ ὅταν πιστεύουμε ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἀπόλυτα ἠλεγμένα,

1. Ἐκτὸ συνέντευξή του δημοσιευθεῖσα στὸν Ὁ Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 18 Ὀκτωβρίου 1971. Τὰ ἴδια ὑποστηρίζει καὶ στὸ ἔργο του, Ἡ Πρόκλησις τῆς Παγκοσμίου Πενίας.

2. Paul Samuelson, «Ἐνσωμάτωση τῆς Ποιότητος τῆς Ζωῆς στὴ Σύγχρονη Οἰκονομικὴ Ἀνάλυση», Ὁ Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 25 Ὀκτωβρίου 1973.

3. Ζὰκ Ἀτταλί, «Τὰ Οἰκονομικὰ τῆς Κίνας», Τὰ Νέα, 28 Φεβρουαρίου 1973.

ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θὰ τὰ παρουσιάσουμε μπορεῖ νὰ ἀλλοιώσῃ τὸ νόημά τους τονίζοντας ἢ ἀποκρύπτοντας τὴ σημασία τους. Ἐνα παράδειγμα: Πληθυσμιακὰ στοιχεῖα ὅπως καὶ στοιχεῖα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν παραγωγή, τὴν κατανάλωση, τὸ ἀκαθάριστο ἐθνικὸ εἰσόδημα ποὺ δείξαμε προηγουμένως, κτλ. καταλήγουν στὸ μοιραῖο %. "Ὅταν λέμε ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς γῆς αὐξάνει κατὰ μέσο ὄρο 2% τὸ χρόνο, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσουμε τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα τοῦ προβλήματος τῆς πληθυσμιακῆς ἐκρήξεως ποὺ ἀπειλεῖ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο." Ἄν ὅμως λέγαμε ὅτι, ἐνῶ τὸ 1940 ὁ παγκόσμιος πλυθυσμὸς αὐξανόταν κατὰ 30 ἑκατομμύρια ψυχὰς τὸ χρόνο, σήμερα αὐξάνεται κατὰ 70 ἑκατομμύρια καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὸ τέλος τοῦ αἰῶνος θὰ αὐξάνεται κατὰ 120 ἑκατομμύρια ψυχὰς τὸ χρόνο, τότε μόνο θὰ παρουσιάζαμε κατὰ τρόπο σαφῆ τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τοῦ προβλήματος.

Ἡ ἐξειδίκευση τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συνδέσεως

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ὅπως ἔχουμε διαπιστώσει μέχρι τώρα, καλύπτει ἓνα εὐρὸ τομέα ἀνθρωπίνων σχέσεων. Συχνὰ μελέτες γύρω ἀπὸ τέτοια θέματα εἶναι ἀναγκασμένες νὰ ἐπεκταθοῦν σὲ μιὰ ἱστορικὴ περίοδο ποὺ ἐκτείνεται σὲ τρεῖς μέχρι πέντε αἰῶνες. Κατὰ συνέπεια, λόγω τῆς φύσεως τοῦ θέματος, ὁ ἐρευνητὴς εἶναι συχνὰ ὑποχρεωμένος νὰ περνᾷ τὰ σύνορα ἄλλων ἐπιστημονικῶν κλάδων καὶ νὰ «μπαίνει στὰ χωράφια» ποὺ ἔχουν πατηθῆ ἀπὸ ἄλλους συναδέλφους. Αὐτὸ καθίσταται ἀπαραίτητο γιατί εἶναι ὁ μόνος τρόπος νὰ ἀποκτήσῃ μιὰ εὐρύτερη καὶ καθαρότερη εἰκόνα τοῦ φαινομένου τῆς ἀλλαγῆς. Γι' αὐτὸ ἡ φύση τῆς ἐρεύνης καὶ τὸ ἀντικείμενο τοῦ κάθε κλάδου τῆς ἐπιστήμης ἔχει μετατεθῆ.

Αὐτὴ ἡ μετάθεση δημιουργεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ πρόσθετα προβλήματα στὸ σύγχρονο ἐρευνητὴ. Σπουδαιότερο ἴσως ἀπ' ὅλα εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξευρέσεως, τῆς χρυσῆς τομῆς ἀνάμεσα στὴν ἐξειδικευμένη γνώση καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ, πανοραμικὴ θεώρηση τῆς διαδικασίας τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ». Ἐνεκα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐξειδικευμένης γνώσεως, ποτὲ ἡ συνεργασία τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικῶν κλάδων δὲν θεωρήθηκε τόσο ἀπαραίτητη ὅσο σήμερα.

Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ ἀναγνωρίζεται περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐπιστήμονες, τῶν διαφόρων κλάδων ἐξειδικεύσεως. Ἐτσι, ἡ πολιτικὴ ζωὴ ἐπὶ παραδείγματι, ἔχει πάψει νὰ εἶναι ἀποκλειστικὸ «χωράφι» τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Παράλληλα, ὁ πολιτικὸς ἐπιστήμων ἔχει πάψει νὰ ἐνδιαφέρεται κυρίως ἢ ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ νομικὴ καὶ διοικητικὴ πλευρὰ τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ὁ πολυκεντρισμὸς τῆς δυνάμεως καὶ ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ρόλων καὶ τῶν σχέσεων στὴ σύγχρονη κοινωνία κατέστησαν τὴν συνεργασία τοῦ πολιτειολόγου μὲ τὸν ἀνθρωπολόγο, τὸν κοινωνιολόγο, τὸν ψυχολόγο, τὸν οἰκονομολόγο καὶ μὲ μιὰ ὁμάδα ἄλλων ὑποκατηγοριῶν τῶν βασικῶν αὐτῶν κλάδων, ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ σύλληψη καὶ ἐρμηνεῖα τῶν πολιτικῶν σχέσεων καὶ διαδικασιῶν. Γενικώτερα στὴν ἔρευνα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς μιλάμε γιὰ «διεπιστημονικὴ» θεώρηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Ἡ τάση αὐτὴ γιὰ σύνθεση δὲν παρουσιάζεται μόνο στὸν τομέα ποὺ ἀναφέ-

ρουμε. Το πρόβλημα της «συνθέσεως» άπασχολεί και κλάδους που φαινομενικά τουλάχιστον θεωρούνται περισσότερο αυτότελείς. Στην εκπαίδευση μιλάμε για «διακλαδική παιδεία». Στόν τομέα της οικιστικής και πολεοδομίας μιλάμε για «συγκροτημένη εγκατάσταση». «Η επιδίωξη μιάς βαθύτερης κατανοήσεως της παραγωγικής διαδικασίας θα όδηγήση άναπόφευκτα στο χώρο της επιστήμης των μηχανικών», παρατηρεί ό ρωσικής καταγωγής Άμερικανός οικονομολόγος Vassily Leontief. Και δικαιολογεί την παρατήρησή του αυτή με τόν έξής τρόπο:

Γιά να μπορέσουμε να διεισδύσουμε στην λεπτότατη επιφάνεια των κλασικών συναρτήσεων καταναλώσεως, θα χρειασθί να έπεξεργασθούμε μιά συστηματική μελέτη των δομικών χαρακτηριστικών και των λειτουργιών των νοικοκυριών, ενός χώρου, δηλαδή, όπου ή περιγραφή και ή άνάλυση των δημοκρατικών συντελεστών θα χρειασθί να καταλάβη σαφώς την πρώτη θέση (1).

Τά πλαίσια κάθε ιδιαιτέρου κλάδου της επιστήμης γίνονται περισσότερο λεπτά καθώς διευρύνονται για να ανταποκριθούν στις άνάγκες αυτές. Συνεπώς, ή οικονομική επιστήμη, ή δημογραφία, ή ψυχολογία, ή κοινωνιολογία, ή άνθρωπολογία, ή πολιτειολογία, ή έθνολογία, προσπαθούν να διειλεκάνουν μιά μόνο πλευρά του φαινομένου της άλλαγής. Τά άποτελέσματα στά όποια καταλήγει ή κάθε μιά άπό αυτές ξεχωριστά θα πρέπει να συναθροισθούν, να ταξινομηθούν και να συνδεθούν κατά ένα κατανοητό και συστηματοποιημένο τρόπο. Γιατί σέ τελική άνάλυση δέν υπάρχουν επιστήμες: ύπάρχει ή επιστήμη. Μόνο άν δοϋμε τό φαινόμενο της άλλαγής μέσα άπ' αυτό τό πρίσμα θα μπορέσουμε να συλλάβουμε ένα τόσο πολύμορφο και πολυσύνθετο φαινόμενο σαν αυτό του έκσυγχρονισμού.

Συμπέρασμα

Δέν θα ξεετάσουμε την ήθική και φιλοσοφική πλευρά του «έκσυγχρονισμού». 'Ο «έκσυγχρονισμός» έχει και την ήθική του πλευρά έφ' όσον, σέ τελευταία άνάλυση, σημαίνει έπιλογή μέσων για την ύποκίνηση άλλαγών προς έπίτευξη ώρισμένου σκοπού (2). Σε ό,τι προηγήθηκε δέν θελήσαμε να θίξουμε τό φιλοσοφικό αυτό θέμα. Άργά ή γρήγορα ή κάθε κοινωνία θα πρέπει να δώση τή δική της άπάντηση στο έρώτημα πώς και για ποιο σκοπό θα πρέπει να έκσυγχρονίζεται. Γι' αυτό άποφύγαμε να ύποδείξουμε γενικά πρότυπα ή όλοκληρωμένα θεωρητικά σχήματα που πιθανόν να ύπονοούσαν ιδεολογικές προτιμήσεις. Άπλως προσπαθήσαμε να έπισημάνουμε μερικές γενικές τάσεις, συγκεκριμένα εμπόδια και να έλέγξουμε τις γρήγορες κοινωνικές άλλαγές του καιρού μας.

1. 'Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος, 2 Δεκεμβρίου 1971, σ. 14.

2. 'Ο ύψηλός βαθμός της τεχνολογίας, ή άνεπτυγμένη οικονομία, ό ύψηλός γενικά βαθμός έκσυγχρονισμού, σημαίνει άδξημένα περιθώρια έκλογής μέσων προς έπίτευξη άτομικών και όμαδικών σκοπών. Τί κριτήρια θα χρησιμοποιήσουμε για την έπιλογή της καταλληλότερης, προσφορύτερης λύσεως άποτελεί πρόβλημα ήθικής φύσεως.

Πρὶν κλείσουμε τὴ σύντομη αὐτὴ ἀνασκόπηση, θὰ θέλαμε νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς τεχνολογίας δὲν ἀποτελεῖ πανάκεια γιὰ ὅλα τὰ κοινωνικά μας προβλήματα. Οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μᾶς δώσουν ἀπαντήσεις πρὶν ἀποφανθοῦμε γιὰ τὶς τεχνολογικὲς ἐφαρμογές. Αὐτὸ δὲν ἔχει γίνεῖ πάντοτε κατὰ τὸ παρελθόν. Οἱ συνέπειες ὑπῆρξαν σὲ πολλοὺς κοινωνικοὺς τομεῖς καταστρεπτικές. Τὰ αἷτια μιᾶς τέτοιας ἀποτυχίας δὲν θὰ πρέπει νὰ ζητηθοῦν σὲ παράγοντες ἐσωτερικοὺς, στὴν ἀδυναμία δηλαδὴ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν νὰ διατυπώσουν ἐναλλακτικὲς λύσεις. Συχνὰ τὰ αἷτια εἶναι ἐξωτερικά. Θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ ἀποδοθοῦν στὴν ἀνικανότητα ἢ τὴν ἀπρονοησία τῆς κρατικῆς ἀρχῆς νὰ ἀξιοποιήσῃ ἢ νὰ ζητήσῃ τὴ συμβολὴ τοῦ κοινωνικοῦ ἐπιστήμονος. Ἔτσι, καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπάρχουν προτάσεις «κοινωνικῆς πολιτικῆς», ὑπὸ τὴν εὐρεῖα ἐννοια τοῦ ὄρου, ἡ πολιτικὴ σκοπιμότητα εἶναι ὁ τελευταῖος καὶ ὁ πιὸ καίριος παράγων ποὺ προσδιορίζει τὸ ρόλο τοῦ κοινωνικοῦ ἐπιστήμονος μέσα στὸ πολιτικὸ περιβάλλον ποὺ ζεῖ.

Ἄν ἔτσι λοιπὸν ἔχουν τὰ πράγματα, τότε γεννᾶται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες μποροῦν νὰ παίξουν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ μέλλοντος τῆς κοινότητος, ἂν ἡ κυβέρνησις τῆς κοινότητος αὐτῆς παίρῃ ἀρνητικὴ στάσις στὶς προτάσεις τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἴτε γιὰτὶ δὲν ἔχει πεισθῆ γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν ἀξία τους εἴτε γιὰτὶ τὶς θεωρεῖ ἐπιζήμιες γιὰ τὴν κοινωνικὴ ὑποδομὴ ἐπάνω στὴν ὁποία στηρίζεῃ ἢ ἀντλεῖ τὴ δύναμή της.